

ТУЋИЦЕ У ШКОЛСКОЈ ПРАКСИ

ИБРАХИМ ЧЕДИЋ

Институт за језик, Сарајево

UDK 808.61/62—316.3

Прегледни рад

Ријечи преузете из других језика стварају сметње у комуникацијском процесу и стога им у школској пракси ваља поклонити одређену пажњу. У раду се, поред изношења неколико појединости везаних за овај дио лексике, говори и о начину обраде туђица у настави.

1. Често се као задатак наставе матерњег језика наглашава његовање вјештине лаког изражавања ученика, што је један од услова за успјех у настави осталих предмета. Да би се то постигло, неопходно је, поред његовања граматичке и стилске правилности, стално омогућавати ученику да се упознаје с новим ријечима и њиховим значењима. Другачије казано, без посједовања богатог лексичког фонда, нема ни вјештине лаког изражавања. Осим усмене ријечи наставника, уџбеници, такође, имају велики значај за развитац усменог и писаног израза школске дјеце. Писана ријеч, дакле, у свему томе има важну улогу — и врло је битно каквим је језиком уџбеник написан, те на којој је методолошкој концепцији заснована обрада стручно-научних садржаја у њему.

2. Дакле, у школској пракси, између осталог, посебну пажњу ваља посветити и питањима лексике, нарочито стога што у процесу комуникације непознавање значења одређених ријечи може узроковати сметње у споразумијевању саговорника, односно учесника у комуникацији. Стога је један од задатака наставе, и свега онога што је прати — уџбеници, читанке, рјечници, да перманентно омогућава богаћење вокабулара ученика. И до сада је тој задаћи посвећивана одређена пажња, на примјер у прописима наставних планова и програма, у начелима за израду уџбеника, али су, углавном, сви резултати извирали из склоности и амбиција појединих наставника и писаца уџбеника у том смислу. Неоспорна је чињеница да се лексичким питањима мора поклонити организација пажње. У обради ових садржаја мора бити заступљена анализа која ће у први план истакнути значења и функције лексема, чиме ће се развијати код ученика и осјећање за стилску употребу језичких јединица.

3. У лексици једног језика посебно мјесто заузимају ријечи посуђене из других језика и управо оне, најчешће, стварају ученику проблеме у комуникацији. А процес преузимања туђих ријечи је сталан. Ве-

лики дио свог лексичког фонда српскохрватски је преузео из латинског, грчког, њемачког, енглеског, талијанског и других језика. Те ријечи адаптирале су се према законима нашег језика и толико су се укоријениле да се без њих, практично, не може у највећем броју случајева. На примјер, и ријеч *лексика* води поријекло из грчког, а њено значење односи се на све лексеме једног језика.¹ У вези са грчким коријеном су и ријечи *лексикографија*, *лексикологија*, *лексема*.

4. Како је напоменуто, већина тзв. туђица потпуно су се одомаћиле у нашем језику. С друге стране, поједине су се ријечи употребљавале врло кратко и за њих знамо само из писаних извора. Неке стране ријечи још увијек примамо и оне се адаптирају према законима нашег језика по форми, по значењу, и по функцији. Са новим временом добили смо низ нових посуђеница типа: *имиџ*, *битлази*, *психodelик*, *рокер*, *рентакар*, *рок енд роул* и сл. Неке су се ријечи — *адвокат*, *елеменат*, *фанатизам*, *најлон*, *лидер* — потпуно усталиле у употреби, што се не може рећи, на примјер, за лексеме: *препарандија* (= учитељска школа), или *конвикт* (= ђачки дом)².

5. Модерни живот, међународне везе — технички и уопште културни контакти међу народима, увео је и стално уводи у наш језик нове стране ријечи. Неке су се лексеме у појединим моментима готово наметале у употреби. Било је тако са ријечју *сегмент*³ која је коришћена толико да је сада одвећ истрошена. Слично је тренутно са ријечју *опција*⁴ коју свакодневно сусрећемо у значењу потпуно различитом од изворног.

6. Чињеница је да у процесу комуникације често немамо избора и да смо присиљени употријебити страну ријеч. Знано је да је у развојним етапама нашег језика било пуристичких настојања да се све стране ријечи супституирају домаћим. Био је то један од разлога настајања неологизама типа: *мудрознање* намјесто *филозофија*, *језикословац* умјесто *лингвиста*, *ситнозор* умјесто *микроскоп*, и сл.⁵

7. У процесу комуникације наш језик, као и други, пружа могућност избора између двије или више форми истог значења. Таква могућност избора постоји и код страних ријечи. То је нпр. случај са примје-

¹ В. Б. Клаић, *Рјечник страних ријечи и израза*, Загреб 1978.

² Те се ријечи нпр. јављају код Капетановића Љубушака у брошурама *Шта мисле мухамеданци у Босни* (Сарајево 1886) и *Будућност мухамедоваца у Босни* (Сарајево 1893).

³ Према *Рјечнику* В. Клаића (ор. cit.) по функцији лат. ријеч *сегмент* је термин у геометрији и анатомији. У општој употреби њено значење је знатно шире.

⁴ Значење ријечи *опција* како се код нас употребљава најсличније је значењу латинског глагола *optare* који значи изабрати, жељети (В. Клаић, *Рјечник*, (ор. cit.).

⁵ У правописну норму једино је ушао неологизам *језикословац*, в. *Правописни рјечник*, 1960.

рима које у фонетици сврставамо у гласовне алтернације (вокалске или консонантске). У тој групи језичких јединица су нпр. лексеме преузете из латинског уп. *офензива:офанзива, арбитер:арбитар, филтер:филтар, магистер:магистар, финансије: финансије, пензион:пансион* итд.)⁶, грчког (*Атена:Атина, Бетлем:Бетлехем:Витлејм, Хелен:Јелин, Крета:Крит, Јерусалем:Јерусалим, Бизант:Византија, барбарин:варварин, демократија:демократија* итд.), талијанског (в. *казета:касета*)⁷ и слично.

У неким случајевима форме алтернирају због непостојаног *а* (акцент:акценат, имперфекат:имперфект, дијалект:дијалекат, објект:објекат, момент:моменат, аргумент:аргуменат итд.)⁸.

Различите форме истог значења често су посљедица другачијег извођења одређених ријечи од иностраног коријена, па се нпр. од енглеског бокс и тенис развила творбена синонимија у изведеницама: *боксер:боксач*, односно *тенисер:тенисач*.⁹ Исти случај је и са латинским ријечима *милениј:миленијум, териториј(а):територијум, лабораториј(а):лабораторијум, дивизија:дивизион, легија:легион, регија:регион*¹⁰ и слично.

Могућност избора пружена је и на подручју стручних терминологија, што је лако илустровати низом примјера: *акцен(а)т:нагласак, вокали:самогласници, консонанти:сугласници, лабијални:уснени, назални: носни, палатални:непчани, сибиланти:траскави, компаративан:поредбени / упоредни, машина: строј, нуклеус:језгро, мултиформан:вишезначан* итд.

8. Чињеница је да ће се на подручју Босне и Херцеговине, гдје се језичка ситуација разликује од оне у Србији и Хрватској, јавити ове варијације, па их је стога неопходно равноправно третирати и у школској пракси. Наиме, у нехомогеној националној средини, каква је Босна и Херцеговина, стандарднојезички израз, односно језичка свакодневница обилује варијететима из којих је сваком његовом кориснику омогућен избор вриједности¹¹ које сматра својима, али се онемогућава затирање оних других према којима нема такав однос. Наиме, омогућава им властити избор језичких средстава, без обзира на то да ли је ријеч о вокалским и консонантским алтернацијама, синонимним формама, творбе ној синонимији и сл.

9. Многе су посуђене ријечи у нашем језику и стручни термини. И лингвистика посједује мноштво ријечи страног поријекла, лингвистичких

⁶ Правописна норма није нотирала облике *арбитер, филтер, магистер: магистар*, в. *Правописни рјечник*, ор. cit.

⁷ Све наведене алтернације признала је и правописна норма, в. *Правописни рјечник*, ор. cit.

⁸ Сви облици прихваћени су и у *Правописном рјечнику*, ор. cit.

⁹ Облике *боксер* и *тенисер* правописна норма не биљежи, *Правописни рјечник*, ор. cit.

¹⁰ Сви наведени облици су у *Правописном рјечнику*, ор. cit.

¹¹ В. о овоме Ј. Баотић, *Језичка политика у српскохрватском језику у Босни и Херцеговини*, Функционисање језика у вишенационалним земљама, Зборник, Сарајево 1990, стр. 41—44.

термина, или, другачије речено, ријечи са посебном, специјалном или специјализираном функцијом, које служе за изражавање и означавање специјалних појмова. Такве ријечи изван свог термилошког система могу имати и посебна значења, нпр. *субјект* је термин у граматичком термилошком систему и значење му се разликује од онога које може имати изван тога система.

10. Да би одређена ријеч постала термин, потребно је истаћи да је функционални план фактор који одређује и природу термина и система којем припада, из чега проистиче да су основне функције термина: номинативна, сигнификативна, те репрезентативна. Доминантна функција термина као језичког знака је његова номинативна функција, могућност именовања, означавање одређене ноције. Важно је истакнути и његове денотативне вриједности, пошто он припада једном издвојеном систему језичких знакова, па се стога и одсуством конотација (понајвише емоционалних) разликује од опште лексике и других лексичких система. Сасвим је могуће да изван контекста научног стила и терминосистема овај језички знак поприми и стилске вриједности, али оне нису важне с аспекта специјализиране употребе. Захтјев је пред сваком научном терминологијом да она буде моносемична, прецизна и концизна.¹² То је нпр случај са лингвистичком терминологијом, математичком терминологијом, техничком терминологијом, војном терминологијом, итд.

11. Дакле, ријечи које смо преузели из других језика значајне су у остваривању комуникације, па им у школској пракси ваља посветити потребну пажњу, полазити од добро изабраних текстова који ће садржавати језичке јединице погодне за анализу значења. Уз објашњавање основних значења, потребно је утврдити и евентуалне стилске вриједности, помјерање значења и сл.

12. У једном таквом тексту могу се, нпр., наћи сљедеће туђице: *атентат*, *бец*, *трилер*, *цубокс*, *грејпфрут* итд. За ријеч *атентат*, рецимо, утврдићемо да ли она у контексту значи *покушај убиства*, тј. да ли се њоме исказује само намјера да се неко убије, или она значи *убиство*. До њеног основног значења ваља доћи уз помоћ рјечника страних ријечи. Пошто утврдимо да се та ријеч, посуђена из латинског језика, односи на *покушај убиства* из политичких разлога, утврђујемо да ли у контексту ова ријеч може имати и оно друго значење, непомјерено, или пак помјерена значења, која се могу односити на сваки напад на нечија права, имање или част, а не само на угрожавање живота одређене особе.

13. На исти начин ваља обрадити и остале ријечи страног поријекла које су се појавиле у тексту. У случајевима гдје се јавља више морфолошких форми једне лексеме, осим утврђивања основног и посебних

¹² О особеностима термина парафразирано према Љ. Станчић, *Лингвистичка терминологија у Босни и Херцеговини у вријеме аустроугарске управе*, Сарајево 1986, стр. 33.

значења, обавезно се мора скренути пажња и на варирање, пошто се у тексту који служи за анализу јавља само једна форма, па ћемо нпр. код потврде *казета* указати и на *касета*, уз *филтер* упутити и на *филтар* и сл. Тај принцип представљања свих варијација требао би бити заступљен и на часу, а и у уџбенику матерњег језика. При том се, наравно, не треба обавезивати ученика да мијења свој лични израз, већ на тај начин, омогућити му стицање ширих знања о изражајним могућностима језика.

14. Што се тиче стручних термина, они се у настави посебно не обрађују, али због тога не треба занемарити чињеницу да се ту често различитим терминима означавају исти појмови, — па их је неопходно навести. Навођење дублетних, триплетних и др. форми често и олакшава ученику разумијевање одређених етикета ако је ријеч о дублетности *домаћег* и термина *посуђенице*. Такве случајеве имамо и у граматичкој терминологији, нпр.: *лабијални* = *уснени*, *назални* = *носни*, *палатални* = *непчани* и сл.

15. На крају, намеће се закључак да ријечи које су посуђене из других језика ваља посебно посматрати, будући да често отежавају разумијевање саговорника. Стога је дужност и наставника и писаца уџбеника да објашњавају значења тих ријечи — узевши у обзир и она што их остварују у одређеним контекстима.

FREMDWÖRTER IN DER SCHULPRAXIS

Zusammenfassung

Um die Fertigkeit, sich in der Muttersprache entsprechend auszudrücken, zu erwerben, müssen die Schüler nicht nur grammatische und stilistische Regeln kennen, sondern auch neue Wörter und deren Bedeutung. Aus anderen Sprachen entlehnte Wörter stellen eine Störung im Kommunikationsprozeß dar, so daß ihnen in der Schulpraxis besondere Aufmerksamkeit geschenkt werden muß. In der vorliegenden Arbeit werden nicht nur Einzelheiten dieses Teils des Wortschatzes erörtert (Alternationen, Wortbildungssynonymie, Fachtermini u. ä.), sondern auch die Art und Weise, wie Fremdwörter im Unterricht behandelt werden.